

**ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ
ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΚΑΙ ΑΣΚΗΣΕΩΝ
ΓΙΑ ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ Ή ΓΙΑ ΤΟ ΣΠΙΤΙ**

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΑΠΟ ΤΗ ΡΩΜΗ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ Ενότητες 7 - 11

(για το σπίτι)

Όπως μάθατε στο Γυμνάσιο, ως αφετηρία της Βυζαντινής Ιστορίας οι πιο πολλοί μελετητές δέχονται το έτος 330 μ.Χ., οπότε εγκαινιάστηκε από τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο η νέα πρωτεύουσα, η Κωνσταντινούπολη.

Υπάρχουν όμως ιστορικοί που προτείνουν άλλες χρονολογίες.

Κατά μια θεωρία (E. Stein) η αρχή του Βυζαντινού κράτους τίθεται στο έτος 284 μ.Χ., οπότε ο Διοκλητιανός ανήλθε στο θρόνο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

Αφού μελετήσετε την Ενότητα 7 του 3^{ου} Κεφαλαίου («*Το Κέντρο Βάρους της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας Κλίνει προς την Ανατολή*»), να σκεφθείτε και να παρουσιάσετε τα πιθανά επιχειρήματα με τα οποία ο ιστορικός E. Stein υποστήριξε τη θεωρία του.

(για το σπίτι)

Να κατασκευάσετε ένα χρονολογικό πίνακα με τα σημαντικότερα πρόσωπα και γεγονότα που επηρέασαν τις εξελίξεις στη Βυζαντινή Ιστορία έως το 395 μ.Χ. Να συμπεριλάβετε και τους Ύστερους Ρωμαϊκούς Χρόνους (284 μ.Χ. - 330 μ.Χ) και να διακρίνετε τη μεταβατική αυτή προς το «ΒΥΖΑΝΤΙΟ» περίοδο από τα γεγονότα που ανήκουν στην «ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ» ή «ΠΡΩΙΜΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ» εποχή (330 μ.Χ - 395 μ.Χ).

Για την άντληση των απαραίτητων στοιχείων να χρησιμοποιήσετε και το σχολικό εγχειρίδιο της Β΄ Γυμνασίου «*Ιστορία Ρωμαϊκή και Βυζαντινή*».

(για το σχολείο)

Το λεγόμενο **ΔΙΑΤΑΓΜΑ ΤΩΝ ΜΕΔΙΟΛΑΝΩΝ** (313 μ.Χ.) παραδίδεται ως εξής:

«Όταν εγώ ο Αύγουστος Κωνσταντίνος και εγώ ο Αύγουστος Λικίνιος ευτυχήσαμε να συναντηθούμε στο Μεδιόλανο και συζητήσαμε όλα όσα είναι σχετικά με το κοινό συμφέρον, αποφασίσαμε ότι, ανάμεσα στα άλλα θέματα, που θεωρούνται πως είναι ωφέλιμα για το σύνολο, έπρεπε πρώτα να ρυθμίσουμε εκείνα που έχουν σχέση με την ευλάβεια και το σεβασμό προς το θείο· δηλαδή να δώσουμε και στους χριστιανούς και σ' όλους τους άλλους την ελευθερία να ακολουθούν τη θρησκεία που θέλουν, ώστε οποιαδήποτε θεότητα και οποιαδήποτε ουράνια δύναμη υπάρχει, να είναι ευνοϊκή σε μας και σε όλους, όσοι βρίσκονται κάτω από την εξουσία μας.

Έτσι λοιπόν, αφού σκεφθήκαμε καθαρά και σωστά, καταλήξαμε στην απόφαση να μην εμποδίζεται κανένας απολύτως να ασπάζεται τη λατρεία και τη θρησκεία των χριστιανών κι ακόμη να δοθεί στον καθένα η δυνατότητα να αφιερώσει τον εαυτό του σ' εκείνη τη θρησκεία, που νομίζει ότι του ταιριάζει καλύτερα»

Ευσέβιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Χ, 5, 4-5, μετάφραση

Να διαβάσετε προσεκτικά το κείμενο, να υπογραμμίσετε τα χωρία τα σχετικά με τη θρησκευτική λατρεία και πίστη και να συζητήσετε τα εξής:

- Πώς ρυθμίζονται τα θρησκευτικά ζητήματα;
- Ποια θρησκευτική πολιτική υιοθετούν οι δύο συνάρχοντες;
- Διαφοροποιούνται από τους προκατόχους τους;
- Το Διάταγμα των Μεδιολάνων επηρεάζει τις σχέσεις της χριστιανικής εκκλησίας και του Ρωμαϊκού κράτους και προς ποια κατεύθυνση;

(για το σχολείο)

Να μελετήσετε από το σχολικό σας βιβλίο:

- α) τη μαρτυρία του ιστορικού Λακτάντιου (σ. 226)
- β) τις κρίσεις που περιέχονται (σσ. 227-229) σχετικά με τα κίνητρα της στροφής του Κωνσταντίνου προς το Χριστιανισμό.

Να λάβετε επίσης υπόψη σας:

- α) τη μαρτυρία του ιστορικού Ευσέβιου
(*Εκκλησιαστική Ιστορία*, ΙΧ, 9, 2):

Ο Κωνσταντίνος ξεκινώντας για τη Ρώμη «προσευχήθηκε στο Θεό του ουρανού και στο Λόγο του, τον Ιησού Χριστό, το Λυτρωτή του σύμπαντος»

- β) την κρίση της Ε. Γλύκατζη-Αρβελέρ

(*Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, σ. 13):

«Η ανοχή απέναντι στη νέα θρησκεία, το Χριστιανισμό ... μαρτυρεί με βεβαιότητα τη φροντίδα του κράτους να συσφίξει πάλι τους δεσμούς του με τους ανατολικούς πληθυσμούς της αυτοκρατορίας...»

Η αποδοχή του Χριστιανισμού ανταποκρινόταν στους πόθους των ανατολικών πληθυσμών, οι οποίοι προμήθευαν στο κράτος τα μέσα για την άμυνά του, σε ανθρώπους και χρήμα».

Με βάση τα στοιχεία αυτά:

- 1) Να αναφέρετε επιγραμματικά ποιες ερμηνείες δίνονται για τη στάση του Κωνσταντίνου απέναντι στο Χριστιανισμό και με ποια επιχειρήματα θεμελιώνεται καθεμιά.
- 2) Να καταθέσετε τεκμηριωμένη την προσωπική σας κρίση επί του θέματος.

(για το σπίτι)

«Ο Κωνσταντίνος αμέσως μετά τη νίκη του επί του Λικινίου έστρεψε το βλέμμα του ΒΑ και αναζήτησε μια νέα πρωτεύουσα. Η Σερδική, η Θεσσαλονίκη, το Ίλιο και η Χαλκηδών εμφανίστηκαν προς στιγμή ως εναλλακτικές λύσεις, τελικά όμως η προτίμηση δόθηκε στο προνομιούχο Βυζάντιο που συνδύαζε τις ειδικές αρετές όλων αυτών των πόλεων»

(Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Ζ', σ. 35)

Να εξηγήσετε:

- α) τους λόγους (οικονομικούς - στρατηγικούς θρησκευτικούς) που ώθησαν τον Κωνσταντίνο να εγκαταλείψει τη Ρώμη και να ορίσει το νέο διοικητικό κέντρο της αυτοκρατορίας στην Ανατολή.
- β) τα κριτήρια με τα οποία, πιθανότατα, επέλεξε την αρχαία αποικία των Μεγαρέων, για να κτίσει τη νέα πρωτεύουσα.

(για το σχολείο)

Να σημειώσετε στη γραμμή του ιστορικού χρόνου τις αποφάσεις και τις ενέργειες των αυτοκρατόρων του ανατολικού Ρωμαϊκού κράτους, με τις οποίες κατά τον 4^ο αιώνα ο Χριστιανισμός σταδιακά εδραιώνεται στην Αυτοκρατορία και στο τέλος θριαμβεύει.

(για το σπίτι)

Ο J. B. Bury, ένας από τους μεγάλους της Βυζαντινολογίας, υποστήριξε ότι η Βυζαντινή Αυτοκρατορία δεν γεννήθηκε ποτέ, γιατί η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία πέθανε το 1453 με την άλωση της δεύτερης Ρώμης, της Κωνσταντινούπολης.

Η άποψη αυτή θεωρείται σήμερα από τους μελετητές της Βυζαντινής Ιστορίας υπερβολική, όχι όμως αβάσιμη.

- Να εξηγήσετε το περιεχόμενό της.
- Να σκεφθείτε (δύο - τρία) επιχειρήματα με τα οποία θα μπορούσε να θεμελιωθεί.
- Να εξηγήσετε γιατί θεωρήθηκε υπερβολική, παρουσιάζοντας (δύο - τρία) επιχειρήματα με τα οποία θα μπορούσε να ανασκευασθεί.

(για το σχολείο)

Αφού διαβάσετε προσεκτικά το απόσπασμα από το λόγο του Μ. Βασιλείου «Πρὸς τοὺς νέους Ἐπὶ τῆν ὀξυγενικὴν Τροικίαν λόγων», που παρατίθεται στη σ. 239 του σχολικού σας βιβλίου, να εξηγήσετε γιατί ο λόγος αυτός **«αποτελεί, μέχρι σήμερα, την πυξίδα της ελληνοχριστιανικής παιδείας»**, όπως αναφέρει το βιβλίο σας στη σ. 240.

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ:

Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΑΚΤΙΝΟΒΟΛΙΑ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

Προοίμιο

(για το σπίτι)

Να κατασκευάσετε ένα συνοπτικό χρονολογικό πίνακα της Βυζαντινής Ιστορίας στον οποίο να επισημάνετε:

- α) τις περιόδους στις οποίες διαιρείται η Βυζαντινή Ιστορία:
Πρωτοβυζαντινή - Μεσοβυζαντινή - Υστεροβυζαντινή
- β) τους αυτοκράτορες του Βυζαντίου κατά δυναστεία
- γ) τα σημαντικότερα γεγονότα που καθόρισαν τις εσωτερικές και εξωτερικές μεταβολές του Βυζαντινού κράτους.

Για την εργασία σας να στηριχθείτε στο σχολικό βιβλίο της Β΄ Γυμνασίου «*Ιστορία Ρωμαϊκή και Βυζαντινή*».

Σημείωση:

Η εργασία αυτή κρίνεται απαραίτητη, προκειμένου οι μαθητές να ανακαλέσουν στη μνήμη τους βασικές γνώσεις που απέκτησαν στο Γυμνάσιο, ώστε να μπορούν να εντάξουν στη ροή του ιστορικού χρόνου τα θέματα που τίγονται στα κεφάλαια που ακολουθούν.

Εφόσον ανατέθηκε στους μαθητές η ανάλογη εργασία από το Τρίτο Κεφάλαιο (βλ. σ. 111 του παρόντος τεύχους), αυτή μπορεί να δοθεί ως συνέχειά της.

Χρήσιμο πάντως είναι καθ' όλη τη διάρκεια των μαθημάτων οι μαθητές να συμβουλευόνται έναν τέτοιο πίνακα, ο οποίος μπορεί, κατασκευασμένος ανάλογα, να αναρτηθεί στην τάξη.

1. Παιδεία

(για το σχολείο)

Ο Ιουστινιανός στο Προοίμιο μιας «Νεαράς» εξηγεί για τη γλώσσα στην οποία συντάσσονται οι περισσότεροι νέοι νόμοι:

*«ΟΗ τ« πατρί φων» τΒν νόμον συνεγράψαμεν,
Ελλf ταύτ' δό τ« κοιν« τε καμ –λλάδι,
Ψσ τε ξ πασιν αΗτΒν ε»ναι γνώριμον
διf τΒ πρόχειρον τζ –ρμηνείας»*

Νεαρά VII, I

[Και δεν γράψαμε το νόμο στην πατροπαράδοτη γλώσσα (δηλαδή τη λατινική), αλλά σ' αυτή την κοινή, την ελληνική, ώστε να γίνει γνωστός σε όλους, αφού θα μπορούν να τον καταλάβουν εύκολα]

Να παρουσιάσετε και να αναλύσετε τα στοιχεία της Βυζαντινής πραγματικότητας που επιβάλλουν, κατά τον 6^ο αιώνα, τη χρησιμοποίηση της ελληνικής γλώσσας και στη διοίκηση.

(για το σχολείο)

Κατά το 529 μ.Χ. με μια «Νεαρά» ο Ιουστινιανός όρισε:

«Μηδεμς •ν ωΑθήναις διδασκέτω φιλοσοφίαν»

Να ερμηνεύσετε την απόφασή του αυτή λαμβάνοντας υπόψη σας και το παράθεμα 3 στη σ. 258 του σχολικού σας βιβλίου.

Μπορείτε να υποθέσετε ποιες αντιδράσεις προκάλεσε αυτό το διάταγμα και ποια αποτελέσματα είχε;

Σημείωση:

Σχετικά με τα θέματα βλ. και Φ. Βώρου, «Ένα Μοναδικό Μάθημα», Φιλολογος, τ. 87, σσ. 67-70.

(για το σχολείο)

Να κατασκευάσετε ένα συγκριτικό πίνακα με θέμα:

**«Η ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ
ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΑΘΗΝΑ»**

καταγράφοντας τα βασικά χαρακτηριστικά της εκπαίδευσης κατά τις δύο εποχές· δηλαδή:

- το φορέα,
- το θεμελιώδη σκοπό και τους στόχους,
- το περιεχόμενο,
- τα παιδευτικά μέσα,
- τους δασκάλους,
- την ηλικία των εισερχομένων και τη διάρκεια φοίτησης,
- το φύλο των εκπαιδευομένων,
- το χώρο διδασκαλίας.

Να συζητήσετε στη συνέχεια ποια κοινά στοιχεία και ποιες διαφορές διακρίνате.

(για το σπίτι)

Να αποτυπώσετε σε πίνακα την «**ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ**», περιλαμβάνοντας κατά βαθμίδα:

- τους στόχους,
- τα μαθήματα,
- τους δασκάλους,
- τη διάρκεια της φοίτησης,
- το φύλο των εκπαιδευομένων,
- τους φορείς εκπαίδευσης.

Από ποια στοιχεία τεκμηριώνεται ότι **«βασική επιδίωξη ήταν η μόρφωση χρηστών χριστιανών πολιτών, που να είναι σε θέση να εκπληρώνουν τα καθήκοντα προς την Εκκλησία και την Πολιτεία»;** (βλ. σχολικό βιβλίο σ. 247).

(για το σχολείο)

Να διαβάσετε το απόσπασμα από τη «*Δημηγορία*» του Κωνσταντίου Β΄ που παρατίθεται στη σελίδα 231 του σχολικού σας βιβλίου και να λάβετε υπόψη σας όσα σχετικά με την πολιτική του για ζητήματα παιδείας αναφέρονται στις σελίδες 255-256.

Να εξηγήσετε γιατί «*για πολλούς είναι ο πρώτος πραγματικά βυζαντινός αυτοκράτωρ*» (*Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Ζ΄, σ. 59).

(για το σπίτι)

Να συγκρίνετε την ανώτερη παιδεία της κλασικής αρχαιότητας με τα ανώτερα πνευματικά ιδρύματα του Βυζαντίου.

Να εκθέσετε τα συμπεράσματά σας σχετικά με την εξέλιξη που σημειώθηκε και να κρίνετε αν υπάρχει πρόοδος κατά τη Βυζαντινή εποχή.

(για το σπίτι)

Να σχεδιάσετε ένα χάρτη του Βυζαντινού κράτους κατά τις αρχές του 6^{ου} μ.Χ. αι. και να σημειώσετε τα ανώτερα πνευματικά ιδρύματα που λειτουργούν σ' όλη την έκταση της αυτοκρατορίας.

Σε υπόμνημα να δίνετε τις απαραίτητες για κάθε ίδρυμα πληροφορίες, ώστε ο χάρτης να είναι «εύγλωττος» για την πνευματική ζωή του Βυζαντίου κατά την περίοδο αυτή.

(για το σπίτι)

Να συσχετίσετε το Προοίμιο της «*Νεαράς*» του Ιουστινιανού που ορίζει:

«οΗ τ« πατρίί φων« τΒν νόμον συνεγράμαμεν,

Ελλf ταύτ` δό τ« κοιν« τε καμ –λάδι...»

με το απόσπασμα από το έργο του Paul Lemerle «*Ο Πρώτος Βυζαντινός Ουμανισμός*» στη σ. 258 του βιβλίου σας (παράθεμα 3).

Υπάρχει, κατά τη γνώμη σας, αντίφαση στις ενέργειες του Ιουστινιανού;

Πώς μπορείτε να την ερμηνεύσετε;

(για το σχολείο)

Να διερευνήσετε τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στα Πανεπιστήμια του Βυζαντίου και το Università ή Université ή το University του Δυτικού Κόσμου, λαμβάνοντας υπόψη σας το παράθεμα 4 στη σ. 258 του σχολικού σας βιβλίου.

(για το σχολείο)

Να μελετήσετε στις σελίδες 262-263 του σχολικού σας βιβλίου τα παραθέματα που αναφέρονται στους μεγάλους πατέρες της Εκκλησίας. Ποια η σχέση τους με την αρχαία ελληνική παιδεία;

(για το σχολείο)

Να εξηγήσετε γιατί ο φιλόσοφος του Μυστρά, Γεώργιος Πλήθων-Γεμιστός θεωρείται ο **θεωρητικός του νέου ελληνισμού**, λαμβάνοντας υπόψη σας το παράθεμα από την «*Ιστορία του Ευρωπαϊκού Πνεύματος*» του Π. Κανελλόπουλου στη σ. 270 του σχολικού σας βιβλίου.

(για το σπίτι)

«Καμ τΒ τΨν ἰΕλλήνων Γνομα πεποίηκε ... μ,,λλον υΕλληνας καλεῖσθαι τοΚς τ΄ς παιδεύσεως τ΄ς □μετέρας & τοΚς τ΄ς κοινῶς φύσεως μετέχοντας»

Ισοκράτης, *Πανηγυρικός*, § 50, 380 π.Χ.

«ωΕσμ□ν γφρ οΠν ἦν □γεῖσθέ τε καμ βασιλεύετε υΕλληνες τΒ γένος, Υς □ τε φωνό καμ □ πάτριος παιδεία μαρτυρεῖ».

Γεώργιος Πλήθων-Γεμιστός,

«Λόγος πρΒς τΒν βασιλέα ωΕμανουῶλον περμ τΨν •ν Πελοποννήσί πραγμάτων», 1418 μ.Χ.

Να επισημάνετε και να αναλύσετε το περιεχόμενο που έχει ο όρος «**Έλληνες**» στον Πανηγυρικό του Ισοκράτη και στην επιστολή του Πλήθωνα προς τον αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγο.

Από τη συσχέτιση των δύο κειμένων (και λαμβάνοντας υπόψη σας ότι κατά τα χρόνια της ακμής του Βυζαντίου η λέξη «Έλλην» είχε την έννοια του ειδωλολάτρη) να αξιολογήσετε τη σημασία που έχει η διακήρυξη του Πλήθωνα για την ταυτότητα του Ελληνισμού.

(για το σχολείο)

Να κατασκευάσετε ένα συγκριτικό πίνακα με θέμα:

«ΟΙ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ».

Στον πίνακα να καταγράψετε ανά εποχή:

- τους κλάδους της επιστημονικής γνώσης που αναπτύσσονται,
- τους επιστήμονες που διακρίνονται σε κάθε κλάδο (σημειώνοντας τον αιώνα που έζησαν),
- τα αντιπροσωπευτικά συγγράμματά τους, τα επιστημονικά βήματα που πραγματοποιούνται σε κάθε κλάδο (επιγραμματικά).

Στην καταγραφή των στοιχείων για κάθε κλάδο να ακολουθήσετε χρονολογική σειρά.

(συνέχεια για το σπίτι)

Με βάση τη μελέτη σας:

1. Να αναφέρετε ποιες από τις επιστήμες που αναπτύχθηκαν στην Αρχαία Ελλάδα καλλιεργούνται κατά τη Βυζαντινή εποχή και προς ποια κατεύθυνση.
2. Να αξιολογήσετε σε ποιες επιστήμες οι Βυζαντινοί προόδευσαν.

(για το σπίτι)

Να μελετήσετε το παράθεμα από το έργο του N. G. Wilson: «Από το Βυζάντιο στην Αναγέννηση» (σ. 282 του σχολικού σας βιβλίου) και:

- να παρουσιάσετε τη σχέση των ανακαλύψεων του Χριστόφορου Κολόμβου με τις αντιλήψεις των αρχαίων Ελλήνων γεωγράφων
- να διερευνήσετε τη συμβολή των Βυζαντινών λογίων στο εγχείρημά του.

(για το σπίτι)

Να σχεδιάσετε ένα χάρτη με θέμα:

«ΟΙ ΜΕΓΑΛΕΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΟΣΜΟΥ»

δίνοντας σε υπόμνημα τις απαραίτητες πληροφορίες σχετικά με το χρόνο ίδρυσης, τον ιδρυτή, το μέγεθος, τη διάρκεια «ζωής» κάθε βιβλιοθήκης κ.τ.λ.

2. Βυζαντινή Τέχνη

(για το σπίτι)

Δίνουμε τις εικόνες:

*Παρθενώνας, Αθήνα, 450 π.Χ.
Έργο κατεξοχήν αντιπροσωπευτικό
του ΩΡΑΙΟΥ*

*Αγία Σοφία, Κωνσταντινούπολη, 537 μ.Χ.
Έργο κατεξοχήν αντιπροσωπευτικό
του ΥΨΗΛΟΥ*

«Αν ο αρχιτέκτονας της κλασικής εποχής δούλευε το έργο του, όπως ο γλύπτης το μάρμαρο, σκαλίζοντας από τα έξω προς τα μέσα, ο βυζαντινός αρχιτέκτονας το δούλευε, όπως ο αγγειοπλάστης τον πηλό, από τα μέσα προς τα έξω. Ο πρώτος έδινε στη μορφή ένα περιεχόμενο, ο δεύτερος στο περιεχόμενο μια μορφή...» γράφει ο Π. Μιχαηλίδης, αισθητοποιώντας τη διαφορά ανάμεσα στην Κλασική και στη Βυζαντινή Αρχιτεκτονική.

- Να μελετήσετε τους δύο ναούς και να καταγράψετε τις διαπιστώσεις σας σχετικά με:
  - τη θρησκευτική ανάγκη που ο καθένας εξυπηρετούσε,
  - την κτηριολογική διάταξη του ενός και του άλλου ναού,
  - το ρόλο του «κανόνα» των αναλογιών ή της ανθρώπινης «κλίμακας» στη σύνθεση κάθε ναού,

- τη διάρθρωση της μορφής τους (σχέση όλου-μελών).

- Με βάση τη μελέτη σας να συναγάγετε τα βασικά γνωρίσματα με τα οποία διακρίνεται το Υψηλό ως αισθητική κατηγορία από το Ωραίο και να αποκαλύψετε τη διαφορά ανάμεσα στη Βυζαντινή και την Κλασική Τέχνη.

Επιλογή Βιβλιογραφίας

- Μιχελής, Π., *Αισθητική Θεώρηση της Βυζαντινής Τέχνης*, Αθήνα, 1978.

(για το σχολείο)

Να αποτυπώσετε στη γραμμή του ιστορικού χρόνου τις περιόδους στις οποίες διακρίνεται η Βυζαντινή Τέχνη και να σημειώσετε τους αρχιτεκτονικούς τύπους που χρησιμοποιούνται σε κάθε περίοδο.

(για το σχολείο)

Να κατασκευάσετε έναν πίνακα με θέμα:

«Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ»

στον οποίο να αναφέρετε για κάθε περίοδο της Βυζαντινής Τέχνης:

- τους αρχιτεκτονικούς τύπους ναών που επικρατούν,
- την προέλευση κάθε τύπου,
- τους σπουδαιότερους σωζόμενους ναούς κάθε τύπου.

(για το σπίτι)

Να επισκεφθείτε το ναό ή τους ναούς της γειτονιάς σας, να παρατηρήσετε την αρχιτεκτονική τους εξωτερικά και εσωτερικά και, με βάση όσα μάθατε για τη βυζαντινή ναοδομία, να τους κατατάξετε στον αρχιτεκτονικό τύπο όπου ανήκουν.

(για το σπίτι)

Δίνουμε τις εικόνες:

Τομή
της αρχικής βασιλικής
του Αγ. Πέτρου στη Ρώμη

Κάτοψη
της τρίκλιτης βασιλικής
των Θηβών Θεσσαλίας

Ο Αγ. Δημήτριος στη Θεσσαλονίκη, πεντάκλιτη βασιλική

Οι βασικές αρχές στη σύνθεση της **ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ**, που τη διαφοροποιούν από τα ελληνορωμαϊκά πρότυπά της, και συντελούν στη δημιουργία του αισθήματος του Υψηλού είναι: α) η έξαρση του βάθους,
β) η ανάδειξη του ύψους,
γ) το συνεχές και ενιαίο του άπειρου χώρου.

- Να μελετήσετε: 1. τις εικόνες που σας δόθηκαν,
2. τα παραθέματα στη σ. 294 του σχολικού σας βιβλίου
και να παρουσιάσετε τα αρχιτεκτονικά στοιχεία με τα οποία δημιουργούνται αυτές οι βασικές αρχές.

Επιλογή Βιβλιογραφίας

- Delvoye, Ch., *Βυζαντινή Τέχνη*, τ. Α', εκδ. Δ. Παπαδήμα, Αθήνα, 1975.
- Μιχελής, Π., *Αισθητική Θεώρηση της Βυζαντινής Τέχνης*, Αθήνα, 1978.

(για το σχολείο)

Δίνουμε τα σχέδια (κατόψεως και τομής) των ναών:

*Άγιοι Σέργιος και Βάκχος
Κωνσταντινούπολης*

Άγιοι Θεόδωροι Μυστρά

Καθολικό Μονής Αστερίου

Άγιοι Θεόδωροι Αργολίδας

- Να παρατηρήσετε προσεκτικά την κάτοψη και την τομή κάθε ναού και, με βάση τα στοιχεία που παρέχει το σχολικό σας βιβλίο για τη βυζαντινή αρχιτεκτονική, να χαρακτηρίσετε τους ναούς ως προς τον αρχιτεκτονικό τους τύπο και να αιτιολογήσετε τους χαρακτηρισμούς που δώσατε.

(για το σπίτι)

«Όσο είναι γεγονός ότι οι Βυζαντινοί δεν επινόησαν αυτοί πρώτοι την τεχνική του ψηφιδωτού, άλλο τόσο είναι γεγονός ότι μόνο στα χέρια τους η τέχνη αυτή έφθασε σε μοναδικό εκφραστικό επίπεδο. Επί χίλια περίπου χρόνια η ψηφιδογραφία αντανάκλούσε τη δύναμη, τον πλούτο, τον αισθητικό προβληματισμό και την πνευματική επάρκεια της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Τα ψηφιδωτά αισθητοποιούσαν την ιδεολογική ιδιαιτερότητα του μεσαιωνικού βυζαντινού κόσμου, όπως ακριβώς ο Παρθενώνας χαρακτήρισε την κλασική Ελλάδα του 5^{ου} αι. π.Χ. ή οι Πυραμίδες την Αίγυπτο των Φαραώ

.... Κατά τη βυζαντινή περίοδο η ψηφιδογραφία έγινε η πιο προσφιλή ζωγραφική τεχνοτροπία, υποσκέλισε οποιαδήποτε άλλη πλαστική μορφή - κυρίως τη γλυπτική - και κατάφερε να αποτελέσει την υποβλητική εικόνα των φιλοσοφικών, θρησκευτικών ακόμη και πολιτικών πιστεύω της εποχής».

M. Στεφανίδης, Μια ιστορία της ζωγραφικής, σ. 47.

ΤΑ ΠΕΡΙΦΗΜΟΤΕΡΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΨΗΦΙΔΩΤΑ (Ραβέννα, Άγιος Βιτάλιος, 547 μ.Χ. περίπου)

Ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός και η ακολουθία του

Η αυτοκράτειρα Θεοδώρα και η ακολουθία της

- Να περιγράψετε, όσο πιο λεπτομερειακά μπορείτε, τα ψηφιδωτά, προσέχοντας:
  - τις εικονιζόμενες μορφές,
  - τη διάταξή τους,
  - τη στάση τους,
  - τα ενδύματά τους,
  - τα χαρακτηριστικά των προσώπων,
  - το σκηνικό,
  - τα χρώματα,
  - το σχέδιο,
  - το ρυθμό των συνθέσεων.

- Να εξηγήσετε, με βάση τις παρατηρήσεις σας, γιατί τα έργα αυτά θεωρούνται όχι μόνο αριστουργήματα της ζωγραφικής αλλά και προπαγανδιστικά της αυτοκρατορικής εξουσίας.

Σημείωση: Για την αισθητοποίηση του θέματος και τη διευκόλυνση των μαθητών, για να ανταποκριθούν στην εργασία αυτή, ιδιαίτερος χρήσιμο είναι το εκπαιδευτικό βίντεο «*Ιουστινιανός: μια ιστορία σαν ψηφιδωτό*» της σειράς «BYZANTINΗ ΙΣΤΟΡΙΑ» του Ιδρύματος Μελετών Λαμπράκη, το οποίο προσφέρει δωρεάν στα σχολεία της Μέσης Εκπαίδευσης όλο το εκπαιδευτικό υλικό του.

Επιλογή Βιβλιογραφίας

- Delvoye, Ch., *Βυζαντινή Τέχνη*, τ. Α΄, εκδ. Δ. Παπαδήμα, Αθήνα, 1975.
- *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Ζ΄, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα, 1978.
- Στεφανίδης, Μ., *Μια ιστορία της ζωγραφικής*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 1994.
- Χατζηδάκη, Ν., *Βυζαντινά ψηφιδωτά*, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα, 1994.

(για το σχολείο)

Δίνουμε τις εικόνες:

ΤΑ ΚΟΡΥΦΑΙΑ ΕΠΙΤΕΥΓΜΑΤΑ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΨΗΦΙΔΟΓΡΑΦΙΑΣ
Κωνσταντινούπολη, Μονή της Χώρας (Καχριέ-τζαμί), 14^{ος} αιώνας

Δέηση

Το όνειρο του Ιωσήφ και η Φυγή στην Αίγυπτο

Ο Θεόδωρος Μετοχίτης γονατιστός στο Χριστό

«Η τελευταία και μεγαλοπρεπέστερη φάση της βυζαντινής ψηφιδογραφίας σχετίζεται με την αναγέννηση των Παλαιολόγων και καλύπτει το 13^ο και 14^ο αιώνα. Είναι παράδοξο ότι, ενώ η αυτοκρατορία βαδίζει προς το μοιραίο τέλος της, η τέχνη της φτάνει στο ύπατο σημείο εκφραστικής και πνευματικής πληρότητας, αγγίζει την τελειότητα, προαναγγέλλει το ανθρωπιστικό μήνυμα της Αναγέννησης στο δυτικό κόσμο»

M. Στεφανίδης, *Μια ιστορία της ζωγραφικής*, σ. 70.

- Να μελετήσετε τις εικόνες συγκριτικά προς τα ψηφιδωτά των προηγούμενων αιώνων, που περιέχονται στις σσ. 302-308 του σχολικού σας βιβλίου και να επισημάνετε: α) την κοινή σε όλα τα ψηφιδωτά καλλιτεχνική γλώσσα, β) τα εκφραστικά στοιχεία που συνθέτουν το ξεχωριστό ύφος των ψηφιδωτών της Μονής της Χώρας.

Σημείωση: Οι εικόνες είναι απαραίτητο να δοθούν στους μαθητές έγχρωμες και σε μεγέθυνση.

(για το σχολείο)

Δίνουμε τις εικόνες:

*Πορτρέτο από το Φαγιούμ,
Αίγυπτος, 3^{ος} αι.*

*Ο Χριστός Παντοκράτωρ,
Σινά, α΄ μισό 6^{ου} αι.*

Πρότυπα των βυζαντινών εικόνων απετέλεσαν τα αιγυπτιακά πορτρέτα νεκρών σε ξύλο, τα οποία σώθηκαν άφθονα στην περιοχή Φαγιούμ.

- Να εξετάσετε συγκριτικά τις εικόνες και να επισημάνετε τους εκφραστικούς τρόπους που άντλησαν από τις αρχαίες αιγυπτιακές νεκρικές προσωπογραφίες οι Βυζαντινοί ζωγράφοι για την απόδοση του υπερβατικού.

(Παρατηρήστε τα μάτια, τη μύτη, την έκφραση, τη διάταξη της μορφής)

(για το σχολείο)

Δίνουμε την εικόνα:

*Το θαύμα των άρτων και των ιχθύων.
Ψηφιδωτό από τη βασιλική S. Apollinare Nuovo, Ραβέννα, 520 μ.Χ.*

Στο έργο εικονογραφείται το χωρίο εκείνο της Καινής Διαθήκης, όπου αναφέρεται ότι ο Χριστός έθρεψε πέντε χιλιάδες ανθρώπους με πέντε καρβέλια και δύο ψάρια.

– Να παρατηρήσετε την εικόνα και να αναλύσετε τον τρόπο με τον οποίο αφηγείται την ιστορία ο ζωγράφος.

- (Προσέξτε:
- την οργάνωση του θέματος,
  - τη διάταξη των εικονιζομένων μορφών,
  - τα χρώματα,
  - το φόντο,
  - τα χαρακτηριστικά και τη θέση της μορφής του Χριστού,
  - την απόδοση των σωμάτων,
  - τα χαρακτηριστικά στα οποία δίδεται έμφαση.)

- Να εξετάσετε αν όσα παρατηρήσατε για την αφηγηματική μέθοδο σ' αυτό το έργο ισχύουν και για τα έργα που εικονίζονται στις σελίδες 302-315 του σχολικού σας βιβλίου.
- Με βάση τις διαπιστώσεις σας μπορείτε να αναφερθείτε στα κύρια χαρακτηριστικά της Βυζαντινής ζωγραφικής και σε ό,τι τη διαφοροποιεί από την αρχαία κλασική αισθητική;

(συνέχεια για το σπίτι)

Να ζωγραφίσετε τη σκηνή, όπως θα τη ζωγράφιζε ένας καλλιτέχνης της ελληνιστικής εποχής (βλ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Ε', σσ. 458-468)

(για το σπίτι)

«Η μεγαλύτερη απόδειξη της ζωτικότητας της Βυζαντινής τέχνης είναι η δύναμη που έχει ν' απλώνεται... Τον 12^ο αιώνα στην περιοχή του βυζαντινού πολιτισμού ανήκει όλος ο πολιτισμένος κόσμος»

L. Réau

- Να σχεδιάσετε ένα χάρτη με θέμα:
«ΤΑ ΑΞΙΟΛΟΓΑ ΚΕΝΤΡΑ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ»,
ώστε να αισθητοποιηθεί η σφαίρα επιρροής και ακτινοβολίας της.

(για το σχολείο)

Δίνουμε την εικόνα:

*Ένθρονος Παναγία και Βρέφος.
Πιθανώς ζωγραφισμένη στην Κωνσταντινούπολη, γύρω στο 1280 μ.Χ.
Ουάσινγκτον, National Gallery of Art.*

«Ζητώντας από τον καλλιτέχνη που ζωγράφιζε εικονίσματα να συμμορφώνεται απόλυτα με τα συγκεκριμένα πρότυπα που είχε καθαγιάσει μια πανάρχαια παράδοση, η Βυζαντινή Εκκλησία βοήθησε να διασωθούν οι ιδέες και τα επιτεύγματα της ελληνικής τέχνης στους τύπους που χρησιμοποιήθηκαν για τις πτυχές, το πρόσωπο και τις χειρονομίες», υποστηρίζει ο Gombrich (σ. 98), συνδέοντας τη Βυζαντινή ζωγραφική με τις ελληνικές καταβολές της.

- Να εξετάσετε την εικόνα της Παρθένου και να περιγράψετε τα στοιχεία της σύνθεσης που παραπέμπουν στις κατακτήσεις της ελληνικής τέχνης.

(για το σπίτι)

Δίνουμε τις εικόνες:

*Λούκα Σινιορέλλι,
Σταύρωση με τη Μαγδαληνή,
16^{ος} αι.*

*Σταύρωση,
Οχρίδα, 14^{ος} αι.*

*Ο Χριστός του Αγ. Ιωάννη
στο σταυρό,
Σαλβατόρ Νταλί, 1951*

- Αν δεν γνωρίζατε την ταυτότητα των εικόνων, θα μπορούσατε να πείτε με βεβαιότητα ποια από τις τρεις είναι Βυζαντινή; Ποιοι είναι οι τρόποι της καλλιτεχνικής έκφρασης που καθιστούν αναγνωρίσιμη και διαφοροποιούν ριζικά τη Βυζαντινή εικόνα από τους ζωγραφικούς πίνακες με το ίδιο θρησκευτικό θέμα;

Σημείωση: Το υλικό για την άσκηση βρίσκεται στο βιβλίο της Μαρίζας Ντεκάστρο «*Βυζαντινή Τέχνη*», εκδ. Κέδρος, 1990, σ. 34 και σ. 38.

3. Η Κοινωνική Πολιτική στο Βυζάντιο

(για το σχολείο)

Να σχεδιάσετε την **κοινωνική πυραμίδα** της βυζαντινής κοινωνίας, αισθητοποιώντας την ταξική της διαστρωμάτωση και τη δομή της εξουσίας.

Να υπομνηματίσετε το σχεδιάσμά σας με τις σημαντικότερες διαφορές των κοινωνικών τάξεων.

(για το σπίτι)

Να συγκρίνετε τα κοινωνικά προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι λαϊκές τάξεις σε μια μεγαλούπολη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (π.χ. στην Κωνσταντινούπολη) και τα μέτρα της κοινωνικής πολιτικής που ελάμβανε το κράτος για την άμβλυση αυτών των προβλημάτων, με τα αντίστοιχα προβλήματα και μέτρα σε μια σύγχρονη Ευρωπαϊκή μεγαλούπολη.

Με βάση τις διαπιστώσεις σας να κρίνετε τη γνώμη που γράφεται στη σελίδα 321 του σχολικού σας βιβλίου: **«η ζωή των φτωχών είναι πάντα η ίδια σε όλες τις εποχές και σε όλες τις χώρες».**

(για το σπίτι)

**ΤΑ ΒΑΣΑΝΑ ΕΝΟΣ ΦΤΩΧΟΥ ΓΕΩΡΓΟΥ,
ΟΠΩΣ ΦΑΙΝΟΝΤΑΙ ΣΕ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΚΕΙΜΕΝΟ**

«Κάποιου φτωχού γεωργού το βόδι έπεσε και ψόφησε ξαφνικά την ώρα που όργωνε το χωράφι του. Ο φτωχός δεν μπορούσε πια να βαστάξει τις συμφορές κι απ' τον καημό τον πήραν τα κλάματα. Άρχισε να χτυπιέται και να θρηνολογεί λέγοντας τα παράπονά του στο Θεό.

‘Κύριε, τίποτ’ άλλο βιος ποτέ μου δεν είχα παρά αυτό μονάχα το ζευγάρι και μου το στέρησες κι αυτό. Τώρα από πού θα θρέψω τη γυναίκα μου και τα εννιά παιδάκια μου; Πώς θα πληρώσω τους φόρους στο βασιλιά; Τα δάνεια ποιος θα μου τα ξεπληρώσει; Εσύ, Κύριέ μου, το ξέρεις βέβαια, και πολύ καλά μάλιστα, πως κι αυτό το βόδι που τώρα ψόφησε τόχα χρεωμένο. Τι να κάνω πια δεν ξέρω. Θα παρατήσω το σπίτι μου και θα το σκάσω σε χώρα μακρινή, πριν το μάθουν οι δανειστές μου και πέσουν σαν τα κοράκια πάνω μου και τ’ άγρια θεριά’».

Βίος Φιλαρέτου 117.30 - 119.7

(Το απόσπασμα βρίσκεται αμετάφραστο στο βιβλίο του Ι. Καραγιαννόπουλου «*Η βυζαντινή ιστορία από τις πηγές*», εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1996, σ. 181. Η ελεύθερη απόδοση από το βιβλίο των Μαρκιανού - Ορφανουδάκη - Βαρμάζη «*Θεματική Ιστορία*», ΟΕΔΒ, 1996, σ. 143).

- Αφού διαβάσετε προσεκτικά τη μαρτυρία, να επισημάνετε ποια από τα κοινωνικά προβλήματα, που αναφέρει το σχολικό σας βιβλίο ότι μάστιζαν τον αγροτικό πληθυσμό, φέρνουν σε απόγνωση το φτωχό γεωργό.
- Με βάση αυτά τα προβλήματα και τα ιστορικά στοιχεία που δίνει το βιβλίο σας να συμπεράνετε σε ποια εποχή θα μπορούσε να ζει ο γεωργός αυτός και να υποθέσετε ποιος θα μπορούσε να είναι ο «βασιλιάς» στον οποίο αναφέρεται. Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.
- Αν ζούσε στην περίοδο που βασίλευε ο Βασίλειος Β΄ ο Βουλγαροκτόνος και το βόδι του το έχανε περίπου το 1000 μ.Χ., θα σκεφτόταν «να το σκάσει σε χώρα μακρινή» ή όχι και γιατί;

4. Η Κοινωνική Πρόνοια στο Βυζάντιο

(για το σπίτι)

«Εις ωρισμένα σημεία, και μάλιστα εις ό,τι αφορά την κοινωνικήν πρόνοιαν και αλληλεγγύην και τα έργα ευποιίας, οι Βυζαντινοί και ως απλοί πολίται και ως κράτος, και μάλιστα ως εκκλησία, επετέλεσαν ό,τι ούτε ο αρχαίος Ελληνικός κόσμος, αλλ' ούτε ενίστε και αι νεώτεροι πολιτείαι κατώρθωσαν να επιύχωσι»

Φαίδων Κουκουλές, *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός,*

τ. Β'1, σ. 64

- Να μελετήσετε τους θεσμούς κοινωνικής πρόνοιας στην κοινωνία του Βυζαντίου, στην κλασική Ελλάδα (κυρίως στην αρχαία Αθήνα) και στη σύγχρονη Ελλάδα και με τα στοιχεία που θα συγκεντρώσετε, να κρίνετε την άποψη του Φ. Κουκουλέ.

(για το σχολείο)

Όπως αναφέρεται στο παράθεμα 8 στις σελίδες 335-336 του βιβλίου σας, ο Ιουλιανός, λάτρης της αρχαίας ελληνικής θρησκείας, προτρέπει τους ομοϊδεάτες του να μιμηθούν την Εκκλησία στις εκδηλώσεις φιλανθρωπίας.

- Να σχολιάσετε και να εξηγήσετε το γεγονός.